

EUSKAL HITZEN JATORRI ETA ITXURA DESBERDINAZ

Bergara, 1978 - IX - 7

Mitxelena, K.

Bilera honetara dakardan "zer" hau ez da behar bada aldez aurretik eskatu zitzaidana. Ez, behinik-behin, egin zitzaidan eskaria hitzez hitz hartzen bada.

Maiz ibili ohi naiz duda-mudaka eta zalantza gorrian hitzak euskaraz nola idatzi behar liratekeen ezin antzemanetz, beste edonor ibiltzen den gisan, onenean ere. Nekez uxa ditzaket, beraz, inoren ezpaiak neronek ditudanak garbitzeko gauza ez naizenonek. Esanari nagokiola, auziak pixkaren bat mugatzen siatuko naiz, inondik ere ez erabakitzen. Eta hagitz beldur naiz, horrenbestez, hemen jaulki dakidakeenak ez ote duen, nahi eta nahi ez, halako gehiegizko erabateko teori kutsua izango.

Ni bekatari, bada, eta noan aurrera. Bekatu hori, ordea, zein ere larria den, barkakizun gerta daiteke. Norbaitek dioenez behintzat, duela hamar urte (eta geroago ere bai, agian) bide okerretik, desarrazoiaren malkarretan barrena, abiatu ginenok ez omen ditugu fonetika eta grafia, adibidez, bata bestetik edo bata bestearengandik bereizten. Horrenbestetainoko gauza garela erakusten ahaleginak egitea ez da, horrenbestez, alfer-lana izango apika.

Badira beti edozein hizkuntzaren hiztegia bereizteko eta sailkatzeko moduak: moduak diot, bat baino gehiago direlako. Esate baterako, arlo semantikoan arabera, maila bakoi-tzeko (egunoroko lagunarteko hizkera arrunta nahiz harako beste ikasiago hura, mintzaira poetikoa eta abar, eta abar) erabilerari begira, edota hitzen hango eta hemengo jatorria aztertzen dugula.

Jatorriak, etorkiak, bai baitu zer ikusi aski eta gehiegi hitz kontuan, euskaltzaleek ongi dakitenez, ia marka guztiak

hautsiak baitituzte delako joko horretan. Ez dakit, haatik, zer pentsa dezaketen gai horretaz gure hizkuntzalari gazteek, sinkronia eta diakronia, ofizioko sasi-euskaran (eta sasi-erdaran) esan ohi den bezala, elkarrengandik zorrozki bereizten heziak izan direnez gero. Eta hitzen jatorria diakroniaren egitekoa da, inorena izatekotan, atzera begira dagoena, lehenari so, eta ez egungo eguneko egoera soilari.

Sinkronia eta diakronia, aspaldixko irakatsi zuen Cose-riuk, ez dira hizkuntzaren mailako bereizkuntzak, metodoaren mailakoak baizik. Hizkuntzan bertan, lehena orainean bizi da eta orainaren errainua aldi igaroak iragartzen du.

Horren gisako zerbait, bestelako hitzez adierazia bada ere, irakur daiteke Saussure-ren *Cours* zorionekoan. Hona greko klasikoaren lege ezagun bat: hiru kontsonante baizik (*n*, *r*, *s*) ezin ager daitezke hitz azkenean. Guztiarekin ere, orduko testuak aztertzen dituenak zerbait gehiago ere somatzen du, ezin bestean. Ehunen bat hitzen deklinabidean, eta *soma* 'gorputz' hartzen dut adibide, *soma-t-os*, *soma-t-i*, etc., agertzen direla gainerako kasuak, beti *-t-* hori bitarteko dutela, kasuen azkenak *-os*, *-i*, etc., direla huts-hutsik, inongo *t-*ren aztarrenik gabeak. Norbaitek esan dezake, noski, holakoetan, bi bokalen artean alegia, *-t-* bat sartu, txertatu, behar zela, tema eta atzizkiaren bitartean. Bestela ere eman daiteke, ordea, erregela, eta jeneraltasunean deus ere galdu gabe. Ez da ezer eransten, kentzen baizik. Hitz bat behar den bezala deklinatzeko nahiz aditz gisa jokatzeko, azken kontsonantea beharko du galdu: hitz azkenean gertatzen denean, jakina, eta goien aipatu ditugun hiruretarik bat izan ezik.

Egingo nuke nik bigarren bide hau hartuko luketela oraingo (hogei urtetik gora duten) berrizale horietakoek: beti bat den *soma* temari sail horri dagozkion atzizki jakinak erasten zaizkio (hutsa, *-os*, *-i*, etc.) eta, gero, erabateko erregelak *-n*, *-r*, *-s* ez diren geldiene aurreko kontsonante guztiak urratzen ditu edo, hobeki esan, ezabatzen. Hots, lege sinkronikoek, oraingoek, hizkuntzaren une jakin batekoek, ez dute lege diakronikoen (bestela esan, historiaren) ispilu garbi izan behar ezin bestean. Baina baldin ispilu gisako gertatzen badira, ez da batere kaltegarri jakintzarentzat. Labur beharrez, honela laburtuko nuke honerainokoa: hizkuntzak, lehengoak eta oraingoak, batu duena, ez beza hizkuntzalariak bereiz. Bereizkuntzaren premiarik ez dagoenean, noski.

Badugu, beraz, mintzoa, hotsen ebakera, alde batetik, eta izkribuzkoen grafia, bestetik. Bata eta bestea axaletik behintzat bereziko ez dituenik ez da, segur aski, gure artean. Ohartxo bat, halaz guztiz, bada ezpada ere. Grafiak, *hizkuntza idatzian*, ez du noraezean mintzoaren mirabe apal izan behar: are gehiago, ez da sekula ere zerbitzari ixil izaten, fonetika lanetan edo izan ezik, zenbaitek horrela nahi balu ere. Begira dezagun aldamenara eta bidenabar zabal ditza-gun beharriak. Nik eta beste askok ez ditugu modu batera ebakitzen gaztelaniazko *helado* eta *el hado*. Hobeki esan, behar bada: bitara ebaki dezakegu lehenbizikoa eta batera bakarrik bigarrena. Bereizkuntza horrek, gainera, ez du inolazko harremanik, izkribuz batean bai, baina bestean uzten ez den hutsartearekin. Berdin baitira gaztelaniaz *un nombre* eta *un hombre*, ingelesez *a name* eta *an aim*-en artean bereizkuntza egiten eta nabaitzen bada ere, diotenez.

Xinpleegia litzateke, horretaz gain, ahozko hizketan fonemak eta fonema-andanak baizik ez ikustea —ez sumatzea, nahiago baduzue—, gainean edo aldamenean azentu-doinuen gehigarria daramatelarik, gehienez ere. Eta berdin genuke, fonemak aipatu beharrean, bereizgarri multzoez mintzatzea. Fonemak ebakitzeko nahiz letrak irakurtzeko zenbait erregela beharrezko ditugu beti, bakoitzak berea eskatzen baitu.

Erregelen balioa eta indarra mugatua agertzen da beti. Eremuz, esate baterako, eta eremuaz mintzatzean ez ditut gogoan euskalkiak bakarrik eta eskualde bakoitzeko hizkera bereziak: azpian datzan *begia begie*, *etorri da etorri de* edo *ukatu uketu*, hemen bai baina han ez, bihurtzen duen erregela, adibidez. Ez erregelen eremua ez da berdina euskalki bateko eta bereko hizkeran ere. Zenbaitek erabat balio duela dirudi, hala nola gure artean sudur-hotsa darraionari berdintzen dionak: *enbata*, *indarra*, *intxaurra*, *ongarria*, eta abar. Beste zenbait, berriz, ez da inoiz izan zenaren itzal ilaun baizik: horrelakoxea duzue Leizarragak *ohoin* baina *ohorgoa*, *jaun* eta *jaurgoa*-ren ondoan ipintzen dituenean oraindik lanean ari dena. Inoiz barruti zabalaren jabe zen legea dugula ezak, zerbaiten ezak, ematen digu aditzera: ez baitugu erraz aurkituko euskal testu batean *i*- diptongorik silaba bereko *r* baten aurretik.

Hemengo hauziari zuzenen dagozkionak beste batzu

dira, agian: atzo goizean bizirik zeudelarik, arratserako hilak zeudenak. Hilak baino areago, aberats izanak dira, lehengo ondasunak gordetzen dituztelarik (edo, okerreanean ere, poliki-poliki baizik galtzen ez dituztela), berririk irabazteko gauza ez direnak. Ni eta antzeko askoren ahotan /beRija/ da *berria* (hemen eta aurrerantzean, horrela emango dut aditzera ebakera, edozein mailatakoa dela), baina *autonomia* ez da beti /-ija/ bihurtzen. *Filosofia*, berriz, hortan gelditzen da, /-ija/-raino jaitsi gabe. Erregelak, mailebuak direla bitarteko, sortu edo galdu ohi dira, beste edozer gauza bezala, inguruko hizkuntzen eraginez.

Badira horrelako zenbait dauzkagun baino gogozago gogoan eduki behar genituzkeenak, batez ere geure euskalki-koak ez ditugunean. Hor duzue, esate baterako, Grasmann-en legearen irudiko hori: hitz batek bi aspirazio dituenean, lehen eta bigarren silabaren hasieran, lehenbizikoa galtzen duela deblauki, eragozpen berezirik ez bada. Begira zer dioen Salaberry garaztarrak: "*Ilherri*, s., cimetièrre, mot adopté par corruption du mot *hil-herri* signifiant pays de morts". Larrasquet-ek, orobat, (*h*)*ilherri* idazten du hiztegian beraren aitorrez *ilhérri* esaten dena. Hitz, *hil* + *herri* izateaz gainera, erregela batek moldatu du, baina erabateko erregela batek, ez hitz horri *ad hoc* aplikatu diogun asmakari batek: azaldu diren baldintzetan, lehen aspirazioaren kaltetan bigarrena gordetzen duenak.

Hemen agertu edo agertuko den txosten batean, gogora dakarkigu Zatarain jaunak Oihenarten inoizko *otserri*, *h* gabeko hitza. Beldur izatekoa da, eta ez naiz txantxetan ari, ez ote dabilen hor Zatarain, nahiz besteen antioinetan egon, *zedaharri* edo *mugaharri* eta horien antzeko aldrebeskeria moldakaitzak ausarki darabiltzatenean inguruan. Ez hark eta ez hauek ez baitute ikusten, itxura duenez eta zuzen ez banabil barka, hitz horiek diren direnean mamitu dituzten erregelen jokoa. Nik, behintzat, honelatsu azalduko nuke *otserri*, *zedarri* eta *mugarri*-ren eratorpena:

	<i>otso + herri</i>	<i>zede + harri</i>	<i>muga + harri</i>
1.	<i>otsa-herri</i>	<i>zeda-harri</i>	<i>muga-harri</i>
2.	<i>otsa-erri</i>	<i>zeda-arri</i>	<i>muga-arri</i>
3.	<i>otserri</i>	<i>zedarri</i>	<i>mugarri</i>

Lehenbizikoa hutsean aplikatzen zaio *mugarri*-ri, ez baitago *muga*-ren azken bokala ezertarako aldatu beharrik. Hirugarrenean, bestalde, bi erregela berezi izan zitezkeenak batean bildu ditugu: bokal bikoitzak bakuntzen dituen eta, hitz elkartuen elkar-elekuan, lehen zatiaren azkena bigarrenean lehen-buruaren aurrean erorerazten duena. Bigarrena da, haatik, nagusi: bigarren silabaren ondotik, beste hitzaldi batean ederki erakutsi digutenez, aspirazioa (ia) erabat deuseztatzen duena.

Hizkuntzaren bizian, geratzeko, erregela berriak bada-
toz eta zaharrak badoaz. Ez, ordea, bat-batean eta itsumustu-
kã, astiro eta poliki baizik, lehengoak aldatzen ari direla orai-
nagokoak, desegiten baino areago. Eta horiekin batean sar-
tzen ere dira gainerako berrikeriak edo eraberritzeak: hots
eta hots-bilkura berriak.

Bistan da ez direla bakarrik sartzen ez batzuek ez bes-
teak, behin bateko Madrilgo tximitzen antzera. Paretak gora
joaten baitziren gero goien xut-xut zeudenean urez inguratu-
rik geneukan ohera, ingurukorik ukitu gabe, xalto bigun egi-
teko.

Ez, ebakerari dagokion guztia zerbaiti loturik, zerbaite-
tan gatzaturik dator: hots, hitzetan, hitz-ataletan (morfeme-
tan edo), esaldietan. Hauek mailebatu ahala mailebatzen bai-
tira besteak ere. Eta ez esan hitzetik gorakorik, hitza baino
luzeagorik ez dela mailebatzen, gurean ere bai baita horrela-
korik ugari: *auskalo*, *porkuantobos* eta beste hainbeste.

Oro har eta salbuespenak salbu, egitura fonikoak sala-
tzen du maiz aski hitzen jatorria eta jatorri honek eman ohi
die sarritan hitzei hotsen aldetik izan dezaketen berezko tan-
kera. Hizkuntzaren historiarekin ikuskizun gutti duen James
D. McCawley-ren *The phonological component of a grammar
of Japanese*, The Hague 1968, delako liburuan lau sailetan
banatzen dira hizkuntza horren hitzak, eta sailok ez dira nahi
eta ez behetik gora nahiz goitik behera hartu behar: (a) etxe-
koak, (b) sino-japonesak, (c) onomatopeia (hitz adierazko-
rrak), (d) arrotzak. Ikusten denez, sino-japonesak "arrotzak"
bezain etorkinak dira, alde batetik, baina ez bestetik: aspaldi-
danik sartuak eta sartzen ari direnak direlako, hots kontuan
berezkotasun nabarmena dutelako, ez doaz *pan* 'ogi' edo *pen*
'luma'-rekin batean.

Euskal hiztegian ez dio orain inork erraz igerriko hitz bati, itxura dela medio, zaharrenetakoa den ala geroago latinetik zuzenean sartua: hauek ere besteen antzera (ia) itxuraldatuak baitira. Itxuraldatuak diot, berria hartu behar izan baitzuten etorkizkoaren truk puntu batean baino gehiagotan.

Maiz esan da, eta ez dut uste inork gezurtatuko duenik, euskara zaharrak fonema, hots bereizgarri gutti zuela beste hizkuntza askoren aldean. Latinaren aldean, esate baterako, hizkuntza hau hurbiltzen eta barrena sartzten hasi zitzaigunean, diogun duela bi mila urte. Ezberdintasun horretan ez dago emaillearentzat inolazko eragozpenik, bai, ordea, hartzailearentzat hots gehiago hots guttiagoren bitartez itzuli behar dituenen. Eta tratu horietan, zer esanik esan, hartzailen ginen gu emaille baino areago.

Oztoporik handiena bestetan zegoen, haatik. Euskal hotsak, urri izateaz gainera, erraztasun gutti zuten bata besteari lotzeko, bata bestearekin juntatzeko. Bazen anitz eta anitz hots-bilkura latinez zilegi eta gurean debeku zenik. Izan ere, eta usteak ohi baino ustelago agertzen ez badira, honelakoxea zen, iberikoarenaren pare, euskal silabaren antzinako egitura:

$$(C) < A > (W) > (R) > (S) > (T)$$

Ez naiz eskema hau dela eta luzatuko, bestetan ere emana eta agertua baitut. Bokala, eta bokala huts-hutsik, zuen nahi eta ezko, gainerako hots guztiak ezpaiko zituelarik. Bokal horren aurretik kontsonante bakarra joan zitekeen, inolaz ere ez kontsonante taldea. Ondorengoak, agertzen baziren, ordena jakinean agertzen ziren, hor klase bakoitzaren seinalagarri erabili diren letrak azaltzen diren ordenan, hain zuzen.

Ez da sekula izan, segur aski, hor ipini ditugun xulo guztiak beterik zituen silabarik. Bilkurarik astunenak hitz azkenean gertatzen ziren, noski, batez ere ondoko bokala erortzen zenean: cf *bart/barda*, *dut/dudan*, agian *bat/bede-ra*, *bederatzi*, etc. Orobat hitz elkartuen junturan, lehenbiziko atalak azken bokala galdu duenean: cf *arkazte* < **ard(i)-gazte*, Leiz. *ahakoa* < **ahat-goa* < **ahait-goa* < *ahaid(e)* + *-goa*, eta abar. Damurik ez dakigu bokal horiek noiz eroriak diren, edo behinik-behin nik ez dakit: badaiteke, nolana ere, gertakari aski berri izatea.

Esan nahi nukeenaren erakuskari hitz zerrenda hau dakart honera, hitz bakoitzaren egitura hurrengoarena baino bakunago agertzen delarik: *gu* ($C + A$), *gau* ($C + A + W$), *gaur* ($C + A + W + R$), ant. *geur(t)z* ($C + A + W + R + S$). Bistan da latinetik mailebatuekin silabaren bokal-aitzinekoetan behar zituztela izan istilurik garratzenak euskaldunek, ez bokal-gibelekoetan. Hasierako kontsonante bilkurak hauen ahoetan gordetzen ziren bitartean, ez zuen hitzak arrotz kutsua gal-tzen. Gal zezan, beharrezko zen bilkura horiek, kontsonante-ren bat bazterturik, bien artean bitartekoren bat sarturik, desegitea.

Horrela etxeko zitezkeen silaba *muta cum liquida* direlakoekin hasten zenean latinez, hots *pluma*-tik *luma* edo **cleta*-tik *gereta* sortu zenean. Gero, guztiok dakigunez, hizkuntzak bilkura horiek berak ontzat hartu ditu, hitzak ez ezik: *blei*, *deblauki*, *fruitu*, *grina*, *trapu*, *tratu*, eta beste mila. Hedatua dugun *lore*-ren aldamenean *flore* ere aurki daiteke, biritxi gisa. Etxeparek darabil, beste zenbaiten ondoan:

Eci huyen léngoagia içanenda floria.

Berretu ere egin dira gure artean, jatorrizko bideetarik kanpo etxean sortu zaizkigunean: *kresal gesal*-en kideko, *trufania epiphania*-ren oinordeko.

Bakuntze horien aldia aspaldi iragana dugu, baina bada, guztiarekin ere, orduko erregela zorrotz bat ia oraintsu arte bizirik iraun duena euskalki guztietan alde-alde. Jakina denez, euskal hitz ezin zitekeen besterik gabe dardarkari batez hasi (Txillardegiren hitzez baliatzen naiz), eta beste horrenbeste gertatzen zen iberikoz, testuak lekuko: hor daude *arrazoi*, *errota*, *Erroma* eta abar. Eta hemen bertan galdera bat, gerokoen aitzindari, egiteko gogoak hartu nau. Oraindik, zaharrek bederen *arraza*, *erreparatu*, *errezeta*, *errezibitu*, *errifa*, *erroskila*, *Arroxa* edo *Erramun* esaten segitzen dugun bezala, ez gaude oso segur ugaritzen ari den beste kasu samalda batean nola joka: erregela mugatu egin behar ote dugu ala zabaldu? *Errepublik*a eta *erromantiko*, tira, baina *errima*, *erritmo* ere bai? Azkenik, *erretorika* behar genuke ongi herrikoa den *erretolika*-ren aldamenean?

Esan berri ditudanak izan bitez hemen aztertu edo aztererazi behar ditudanen atariko. Latina urruti gelditu zen, haren itzalak eta beste hizkuntza klasikoarenak artean geri-

zatzen bagaitu ere. Erromantzeen bidez, edo erromantzeen bidez batipat, sartu zaizkigun hitzetan, arestian hartu edo orain hartzen ari garenetan, bi nahaspila modu ikusten ditut nik, beste edozeinen gain:

1. $T + S$ gisakoak sortua. Ez, noski, klase bakoitzaren ordezkariak t eta z/s direnean, horrelakoak (a) betidanika-koak ditugulako gure artean, eta (b) inguruko erdarek ez dutelako esateko moduan antzekorik ezagutzen. Ez da, bestalde, gaitzerdi baizik p (b) denean leherkarien ordezkaria. Hona zer egin dezakegun, okerrenera jota: ps idatzi eta s hutsik ebaki, gaztelaniaz maixukerian ez dabiltzanek egiten duten arabar i .

$k + s/z$ -rekin sortzen da istilurik larriena, ebakerari letra kontua lotzen baitzaio: x letrak, alferrik ari naiz hau errepikatzen, hots bat adierazten du *axuri* euskal hitzean, esate baterako, eta erabat beste bat frantsesezko eta gaztelaniazkoetan (egin dezagun kontu, labur beharrez, berdin ebakitzen dela beti bi hizkuntza hauetan): *sexo* eta *sexe* hitzetan, adibidez.

Bada orapiloa mozteko modua, askatzen asi gabe. Ispaldi asmatu zuten, p eta $k + s$ -rentzat, ekialdeko euskaldunek. Ikus, esaterako, zub. *atsolbü* 'absoute', *atsülütoki*, *etsenplü*, *etsamina*, etc., oraintsu arte x -ekin idazten zirenak, *exai* = *etsai*, *eurixu* = *euritsü* bezalaxe.

Hori genuke izan daitezkeen irtenbideen artean euskal tradizioari lotuena. Gogorregia irudituko zaio, haatik, bati baino gehiagori, batez ere Euskal herriaren beste mutur honetan sartzeko eta erabiltzeko. Orduan, *setsu* nahi ez badugu, esaterako, har dezagun *sesu* eta okerreanean ere *seksu*. Nik ezinbestean baizik ez nuke *sexu* erabiliko izkribuz: behin baino gehiagotan puntu honi gagozkiola aipatu izan den Marx-en izenean eta hortarik erakarrietan. *Paradoxa* dagoen dagoenean uztean ez dut kalte handirik ikusten: lat. *mataxa*-k eusk. *mataxa* eman baldin badu, *paradoxa* ere horrela irakur daiteke, inori gogoak ematen badio.

2. Bigarren, $T_1 + T_2$ tankerakoena da, laburzkiago *kt* eta *pt*-rena. Or ez dago, itxuraz, bi jokabide baizik. Bilkurok bertan behera utzi, inguruko hizkuntzetan bezalatsu, k/c -ren aldaera gora-behera. Bakundu, bestela, eta bakuntzeak hemen lehen kontsonantea baztertzea esan nahi du. Italiera-

ren arabera jokatzea, beraz. Italiararen irudira, halaz guztiz, eta ez italiarak bezala, gurean ez diren kontsonante bikoitzak ezagunak baitira han: *conchetto* esan dezakete, adibidez, esan edo idatzi, gu *kontzetu* soilean geldituko ginatkeen bitartean.

Horrenbestez esana dago bi joera, zeharo elkarren kontrakoak, aurki daitezkeela gai honetan hizkuntzen artean. Mutur batean edo mutur batetik hurbil, italianoak leudeke, hitzak, nondinahikoak diren, molde bakar batean moldatu beharrez, berdintasuna gerta dadin nagusi. Beste muturrekoak eta mutur haren aldamenekoak ere aski ezagunak ditugu: frantsesa, ingelesa, alemana eta horien antzekoak, hitzen jatorrizko eitea gehienbat begiramenez gordetzen dutenak. Beste zerbait gehitu behar nuke: italianoak, alegia, ez duela berdintasun hori izkribuz bakarrik lortu, ebakeran ere hor nonbait dabilela, guk nekez iritsiko genukeen neurrian.

Aspaldi nabarmenduak dira, gure artean ere, bi joera horiek. Bata, geureganatze aldekoa, argiro azaldu zuen aspaldixko Txillardegik, 1958an Bilbon egin zen "Euskalzaleen biltzarr"-ean, *Euskera* 4 (1959), 150-170, batez ere "Erderatiko itzak euskera bizian" deritzan atalean. Bi bide omen dira, Leizarragak irakatsi ziguna eta Axularrek hartu zuena. Eta Txillardegik honena, Axularrena, nahiago omen zuen.

Beste joeraren aldeko beti Leizarraga-zale agertu izan den Krutwig dugu orain ere lehendabiziko, aitzindari izanak ematen baitio, besteak beste, buruzagitza gai honetan. Gehiago ere badirela horrelatsu pentsatzen dutenak guztiok dakigu: Kintanaren izena aipatu dut soil-soilik, izen hori bere eta besteren izenean mintzatuko delakoan.

Hauen joerari zeharo arrazoizko deritzat eta argi eta garbi ikusten dut nerauk ere dabilzaten arrazoien indarra. Ahotan har baditzaket eta neure erara eman aditzera, hone-lako zerbaitetan bilduko nuke muina. Kultur hitzak hitz sail berezia osatzen dute mendebaldeko hizkuntzetan, eta sail berezi hori itxura berezi batek, hizkuntza idatzian batez ere, nabarmentzen du. Hitz herrikoigoak ez bezalakoak dira, beraz, bai mamiz eta bai azalez. Ezin daitezke, gainera, herrikoiz izan herri batean edo bestean, herri bateko edo besteko ez direlako, guztion ondade komun izaki.

Zenbait ihespide badira arrazoi horren kontra, baina

ihespide besterik ez direnak. Hizkuntz-arteak batasun hori halaholakoa dela, adibidez, baita ohitura horren arabera jokatzeko dutenen artean ere: frantsesak *diphthong* idazten duen bitartean, *diphthong* agertzen da bai ingelesez bai alemanez, "hobeki itzeukiz", Leizarragak esango zukeenez. Erantzun ere daiteke kultur hitzak eta hitz herrikoiak ez dadelako elkarrengandik hain saihestuak non batzuetarik bestetara pasatzeko zubirik ez den. Maiz aurkitzen baititugu, edozein lekutan, kultur hitzak, txantxetan edo erabili direlako, bere esertoki goitarretik beheituak: hori duzue, *erretolika* ez ezik, gure *kalamatrika* nahiz frantsesezko *grimoire*. Lagunartekotzat ematen dute *illico*, hau ere frantsesezkoa, 'sur-le-champ', latinezko etorki garbia gora-behera. Gaizki idatzia dago gainera, hori ere bada, maiz ageri den *conditio (sine qua non)* bezalaxe, latin klasikoaren ereduaz neurtzen baldin bada: "Il n'y a jamais eu de double l dans le mot", diote Ernout-Meillet-ek.

Ihospideak ez ezik, arrazoibide sendoak ere ikusten ditut nik, ordea, buruzpide honen kontra. Eta teori mailan ahulak diruditen arren, aski bortitzak, ene ustez. Ez du inork ukatuko hizkuntza klasikoei (hauei batez ere, nahiz zeharbidez izan) gorde nahi zaien leialtasunak ez duela gure irakurleen (eta batipat idazleen) eginbidea erraztuko, zailduko baizik. Ororen gain, *gatzelaniaz mintzatzen den kultur munduan partaide diren euskaldunentzat zailduko du*, eta ez dira ez guttienak ez ezerezenak. Ez dut neure buruari begiratu besterik, nahiz eta hizkuntza klasikoekin ofiziozko harremanak aspaldidanik izan ditudan.

Euskaldunak aurrera jotzen baldin badu espezialistaren bidetik, jakin beharko du erdararik bai orain eta bai, *baita onenean ere*, gero gero luzean. Hortik gora esan behar dut badakidala zein erdara ageri den gero eta gailenago inguru hauetan. Baina, noiz arte iraungo du oraingo joerak? Ez beti, noski, historiak erakusten digunez, eta gatzelaniaren etorkizuna ez nuke nik inondik ere guttietsiko. Hizkuntzaz gatzelau direnak ugaritzen ari direlarik, ez ote zaizkigu halaber jakitez ere pixkaren bat haziko?

Espezialistak bere sailekoak behar ditu jakin, gehienez ere, eta bere sailekoak erdara horrek, demagun oraingoz ingelesa dela, irakatsiko dizkio. Zertarako saiatu behar du bere alorrekoak ez direnak ikasten, fisiko batek, esaterako,

apophthegma eta *hendiadyoin* zuzen letreiatzen? Nahikoa du, behin hortaraz gero, hiztegiaren bat eskuztatzea. Ala ez gara espezialistaz ari, baizik eta inoiz *uomo universale* izan zitekeelarik orain "gizon ikasi" hutsetan gelditu denaz? Ba, honek ikasiaren izena merezi onez jaso nahi badu, ikas ditzala "ikasia" izateko ikasi behar dituenak, eta utz ditzala bakean ezjakinagoak. Ez da hau, azken buruan, estetika hauzia, egunoroko bizibehar larriari dagokion egiteko itsusia baizik.

Hitz berrien premia gorrian gaude eta presaka eta muturka sortu edo hartu beharko ditugu oraindik luzaroan. Sortu *eta* hartu, egungo egunean egin ohi den bezala, atzoko alderdikeriak baztertuxe daudelarik. Etorकिनak ugaritzea ez zaigu komeni hitzak, lehen esan bezala, ez datozelako bakarrik. Lege berriak ere badakarzkite berekin, biderako sako-tearekin batean, bai ebakera eta bai joskera ere aldatuko dituztenak. Eta hobe genuke hartzen ditugunen formari kontuz begiratuko bagenio, gure fonologi legeak, gelditzen zaizkigun hondakinak, itxuragaizki gal ez ditezen.

Nolanahi ere, eta gai honetan bakar-bakarrik sartzen naiz irakasleen alorrean, zertxobait aldatu behar genituzke geure pentsamoldeak haurrak eta haziak geure hizkuntzan eskolatzekean. Esaten dena nola idatzi behar den jakiteak badu bere axola. Are gehiago, hrdea, eguneta gure artean, irakurtzekean ikusten dena nola ebaki behar den irakasteak. Letretarik ahora daraman bidean bai baita nahikoa bihur-gune.

Erdaratikako hitzen artean zaharrak badaude eta berriak ere bai. Zer eratan behar genituzke erabili, lehendakik ezagunak direnean? Hedatuenik dagoenean, esango bide du zenbaitek, baina "hedatuenik, non?" da maizenik erantzun honi dagokion berrerantzuna. Paperetan, noski, eta ez jendearen ahotan: ez da, gainera, erraz izaten ahozko hizkeran duten zabalkundea neurtzea. Antzinasunak balio du, nik uste, beste ezerk baino gehiago. Besteak beste, hobe dugu zaharra, zaharkiturik ez badago, berriagoa baino.

Zaharragoaren bila dabilena ez dabil, nahimeta ez, iturburuaren bila. Italiarrek *testo* idazten dutenez gero, guk ere *testu* idatz dezakegu. Bada euskal idazle zaharrak hitz hori s-rekin idatzi duenik eta italiarrak, deus izatekotan, gu baino ikasiagoak eta latinari mila bider lotuagoak dira.

Etimologiaren gose-egarri denak, eta izan da horrelakorik gure artean, egin ditzake, berezko duen lekutik ateratzen badu, egiteko diren kalteak. Hortik jaio zaizkigu *halegia-k*, *hazaro-ak*, aipatu ditudan *mugaharri-ak*, eta *albanitza-k* behar ez dituen *ahal-ak*. Badirudi, berriz, eta hemen bidena-bar ari naiz, badela *ahal* galderetan erabiltzeko oinarririk. Mugaz haraindiko Haraneder-Harrietek, behinik-behin, honela itzuli zuten Lc. 24, 18: "Bakharra *ahalzara* Jerusalemen hoin arrotz?" Eta hona parean Aita Iraizozena: "Zu bakarrik *al zera* arrotz Yerusalem-en, ezpaitakizu egun auetan an agitu danaren berri?"

Ikasiago, gizatalde bezala eta oro har, bihurtzen garenean izango dugu behar bada erdaratikako hitzak era ikasiago eta dotoreago batean hartzen hasteko egokiera. Eta ez nuke nahi inork hau txartzat har lezan, neure buruari harrika eta ez besteri ari naizenez gero. Ezta ere harako gorago esan dudan hura: euskaldunok, alegia, geure hizkuntzaz landa besterik ere beharko dugula etorkizunean. Aspaldiko predikarien taxuko exenplua aterako dizuet adierazi nahi nukeena hobeki azaltzeko.

Bazen behin batean, eta oraindik ere bada, Tarski zeritzan eta deritzan goloniah bæ, aspaldi xamar Poloniatik aldegina, beste askoren gisan. Logikaria zen eta ez du oraindik, dakidanez, lanbide elkor aski hori utzi. Halako batean, bada, gure logikari polonesak idatzi zuen semantikari buruz (hizkuntzalari gehiegik aditzerik ere ez duen semantikaz ari naiz— oinarrizko omen den artikulua. Maiz baino maizago aurki daiteke aipatua, gehienik 1936an argitara zenean zerman tituluarekin: *Der Wahrheitsbegriff in den formalisierten Sprachen*. Horrela ez bada, geroagoko (ingelesezko edo) itzulpenaren izenburuarekin ikusi ohi da. Inork guttik aipatzen du (Quinek, esate baterako) 1933an jadanik agertua zela polonieraz. Eta ez dut uste Quinek berak ere lehenbiziko hori jatorrizko hizkuntzan irakurri duenik.

Polonia Euskal herria baino gehixeago da, batez ere azkeneko hau euskaldunen (euskaraz dakitenen, bestela esan) herri den aldetik hartzen badugu soil-soilik. Poloniera gurea baino hizkuntza landuagoa da, hedatuagoa izatez kanpo, eta logika, honetaz ohartu behar genuke lehen-lehenik, han izan da landua, ez hemen, gure artean. Are gehiago, 1936an, eta urte horren inguruan, Alemania ez zen logika gaietan Polo-

niari alderatzeko ere gauza. Eta halaz guztiz hizkuntzak eman zion amore hizkuntzari, ez gaiak gaiari.

Opa daitekeen etorkizunik onena opa diot nik gure hizkuntzari. Baina (ai *baina* madarikatua!) irispidean, helmenean edo helbidean gerta daitezkenen artean hautatu behar dut etorkizunik onena. Hona garburo esan.